Vastaväittäjän lausunto Hanna-Maria Niemen väitöskirjasta ”Ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä”

Visa Kurki

”Tuskin mikään oikeudellinen käsite on oikeudellisesti vaikeampi ymmärtää kuin ihmisarvon käsite.” Näin totesi Euroopan yhteisöjen tuomioistuimen julkisasiamies *Christine Stix-Hackl* vuonna 2004, ja tästä toteamuksesta alkaa *Hanna-Maria Niemen* väitöskirjan ”Ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä” ensimmäinen artikkeli. Neljästä yksinkirjoitetusta artikkelista ja yhteenvedosta koostuva väitöskirja käsittelee nimensä mukaisesti ihmisarvoa oikeudellisessa kontekstissa. Kyseessä on haastava tutkimusaihe väitöskirjalle. Artikkelit tarjoavat tärkeää tutkimustietoa ihmisarvosta, ja niiden tulokset olisivat jo itsessään riittävät väitöskirjalle. Tämän ohella väitöskirjan yhteenveto tarjoaa kuitenkin kunnianhimoisen synteesin: siinä Niemi pyrkii tarjoamaan kokonaisteoriaa ihmisarvosta Suomen oikeuden, eurooppalaisen ihmisoikeusjuridiikan ja laajemminkin länsimaisen oikeuden kontekstissa. Hän onnistuu tehtävässä hienosti.

Väitöskirjassa on nähtävissä kehitys, jossa ensimmäiset kaksi artikkelia käsittelevät ihmisarvoa kahdessa selkeästi rajatussa kontekstissa ja kaksi myöhempää vievät käsittelyä laajempaan ja teoreettisempaan suuntaan. I artikkeli käsittelee perustuslakivaliokunnan lausuntokäytäntöä ja II artikkeli korkeimpien oikeuksien oikeuskäytäntöä. Näissä nousee esille varsinkin ihmisarvon subjektiivinen ja objektiivinen ulottuvuus sekä rajoittava, mahdollistava ja vahingonkorvausta perusteleva funktio. III ja IV artikkelit taas laajenevat oikeusteoreettisempaan suuntaan; III artikkeli koskee ihmisarvon merkitystä ilmastokriisin kontekstissa ja IV artikkeli ihmisarvon intersubjektiivista puolta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytäntöön peilaten. Samalla näkyy, miten Niemen ajattelu vähitellen kehittyy ottamaan huomioon ihmisarvon moninaiset ulottuvuudet. Artikkelien progressio on mielekäs myös siitä näkökulmasta, että alkupään empiirisempi oikeuslähdeanalyysi tarjoaa selkänojaa myöhemmälle teoretisoinnille.

Väitöskirjan näkökulma on selkeästi oikeuden sisäinen: Niemi pyrkii ymmärtämään ihmisarvoa sellaisena kuin se ilmenee voimassa olevan oikeuden piirissä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita – *Kaarlo Tuorin* terminologiaa käyttäen – oikeuden pintatasolla pysymistä, vaan ihmisarvoa ongitaan esiin myös pinnanalaisilta tasoilta. Tässä tärkeässä roolissa on ihmisarvoa koskeva teoreettis-filosofinen kirjallisuus.

Niemi hyödyntää Tuorin tasoajattelua, mikä ei ole mitenkään poikkeuksellinen ratkaisu, mutta väitöskirja on nähdäkseni ”tuorilainen” myös toisessa merkityksessä: se pyrkii enemmän sekä–että-ajatteluun kuin joko–tai-ajatteluun. Ihmisarvo ei ole *vain* autonomiaa tai yhdenvertaisuuden ilmaisemista, vaan molempia, ja vielä muutakin. Niemen keskeinen oma kontribuutio ei tässä olekaan mikään yksi tietty näkökulma, vaan eri näkökulmien tuomi-

nen yhteen. Tähän johtopäätökseen pääseminen on edellyttänyt paitsi teoreettisen kirjallisuuden, myös virallisaineiston kuten tuomioistuinratkaisujen huolellista läpikäyntiä.

Haluan painottaa, että vaikka seuraavassa tuon esille muutamia kriittisiä huomioita, *kyseessä on huomattava saavutus*. Ihmisarvon moniulotteisia jäsennyksiä on sinänsä esitetty aiemminkin (esim. IV artikkelissa mainittu *Feldman*), minkä Niemi toteaa. Nähdäkseni tässä luodulla kehikolla on aitoa selitysvoimaa; subjektiivisen, objektiivisen ja intersubjektiivisen ulottuvuuden yhdistäminen tässä muodossa on käsittäkseni aidosti uusi kontribuutio ihmisarvokeskusteluun. Teoretisoinnin kontribuutio oikeusyhteisölle näkyy varsinkin yhteenvedon luvussa 4, jossa kehikosta johdetaan myös lainopille relevantteja tuloksia ja esimerkiksi kritisoidaan perustuslakivaliokuntaa tämän sangen minimalistisesta ihmisarvokäsityksestä PL 19 §:n tulkinnassa.

Metodologisesti työn alkupuolella on keskeisessä roolissa empiirinen lausunto- ja oikeustapausanalyysi. Jälkimmäisissä artikkeleissa ja varsinkin yhteenvedon teoretisoinnissa keskeisemmäksi muodostuvat erääät oikeusteorian piirissä käytetyt, varsinkin ns. analyyttisen filosofian perinteestä ammentavat lähestymistavat, kuten eksplikaatio ja reflektiivinen tasapaino. Filosofian alalla metodin kuvaaminen on usein hankalaa, ja se liittyy tyypillisesti enemmän jo tehdyn työn perustelemiseen (ns. *context of justification*) kuin varsinaiseen ajatustyöhön. *Nähdäkseni metodi kuvataan tässä väitöskirjassa paremmin kuin monissa oikeusteoreettisissa töissä.* Kun tutkimuskohteena on käsite ja tavoitteena käsitteenmuodostus, tuloksia ei voida suoraan arvioida ”oikeiksi” tai ”vääriksi”. Sen sijaan niitä arvioidaan esimerkiksi eksplikaation hyveiden (vastaavuus käsitteen vakiintuneen käyttötavan kanssa, hedelmällisyys, yksinkertaisuus ym.) näkökulmasta. Niemen tarjoama kehikko priorisoinee sitä, että ihmisarvo-termin käyttötavat oikeudellisissa käytännöissä tulevat mahdollisimman monipuolisesti katetuiksi. Moni muu on esittänyt, että ihmisarvon käsite voitaisiin korvata kokonaan helpommin ymmärrettävällä käsitteellä, kuten autonomialla. Toiset taas esittävät, että ihmisarvo-termiä on hyödyllistä käyttää vain suppeammassa kontekstissa kuin missä sitä yleisesti käytetään. Esimerkiksi *Tarunabh Khaitanin* mukaan ihmisarvo on hyödyllinen käsite lähinnä tilanteissa, joissa kyse on kunnioituksen tai epäkunnioituksen ilmaisusta. Niemi käsittelee Khaitanin näkemystä nimenomaisesti useaan otteeseen ja sijoittaa ekspressiivisen elementin osaksi intersubjektiivista ulottuvuutta sen sijaan, että katsoisi ekspressiivisyyden selittävän ihmisarvoa kokonaisuudessaan. Niemen näkemys pyrkii joka tapauksessa tarjoamaan perustelun nykymuotoiselle, monisäikeiselle tavalle käyttää ihmisarvoa eli ns. ”pelastamaan ilmiön”. Niemi käyttääkin sangen osuvaa vertausta pikseleihin. Hän luonnehtii ensin oikeuden pinnalta muodostuvaa kuvaa ihmisarvosta pikselimäiseksi siinä mielessä, että yksittäiset puheenvuorot näkyvät mutta kokonaiskuva jää epäselväksi. Tästä muodostuu eräänlainen menetelmän metafora:

Digitaalisissa kuvissa pikseleiden määrän lisääminen parantaa kuvien yksityiskohtaisuutta ja selkeyttä. Myös tässä tutkimuksessa ajatus on ollut se, että mahdollisimman monien ihmisarvon käsitteen yksittäisten käyttöyhteyksien huomioiminen parantaa myös kokonaiskuvan yksityiskohtaisuutta ja perusteluita (s. 92). Tällainen pyrkimys vastaavuuteen oikeudellisen kielenkäytön kanssa on eksplikaation näkökulmasta etu. Lisäksi Niemen näkemys on hedelmällinen siinä mielessä, että se auttaa paitsi jäsentämään ihmisarvon yhteyttä perus-

ja ihmisoikeuksiin, myös ymmärtämään sen käyttöä ns. objektiivisen ihmisarvon ja intersubjektiivisen ihmisarvon konteksteissa. Hintana – verrattuna suoraviivaisempiin teorioihin – on kuitenkin monimutkaisuus, mikä on jännitteessä eksplikaatioon liittyvän yksinkertaisuuden ihanteen kanssa. Todennäköisesti tämä hinta kannattaa silti maksaa. Nähdäkseni olisi kuitenkin ollut hyödyllistä vertailla Niemen omaa näkökulmaa keskeisiin muihin olemassa oleviin teoretisointeihin ja selittää, mikä tekee Niemen näkemyksestä paremman.

Käsittelen myös lyhyesti väitöskirjaa reflektiivisen tasapainon näkökulmasta. Reflektiivisessä tasapainossa pyritään löytämään tasapaino (koherenssi ja konsistenssi) yksittäisten, pistemäisten uskomusten (esim. ”kidutus loukkaa ihmisarvoa”) ja mm. taustateorioiden välillä. Menetelmä kuvataan sinänsä selkeästi, mutta nähdäkseni tässäkin yhteydessä olisi voitu tehdä enemmän selkoa siitä, mitkä ovat niitä keskeisiä ylätason koordinaatteja ja toisaalta taustateorioita, joiden välillä tasapaino tulee löytää. Epäselväksi jäi esimerkiksi, voisiko ihmisarvon moninaisuuden selittää lopulta yksi taustateoria (esim. haavoittuvuusteoria) vai uskooko Niemi eräänlaiseen taustateorioiden pluralismiin, jolloin kyse on myös tasapainon löytämisestä näiden teorioiden välillä. Tämä taustateorioiden pluralismi saattaisi myös selittää sitä, miksi ihmisarvo on (Niemen mukaan) olennaisesti kiistanalainen käsite.

Edellä mainittu kytkeytyy myös kysymykseen ihmisarvon historiallisesta taustasta. Niemi rajaa varsinaisen historiallisen tarkastelun tietoisesti ja perustellen tutkimuksen ulkopuolelle ja tarkastelee käsitettä nykypäivän valossa. Historiallinen aineisto on sinänsä läsnä muun muassa vanhoja valtiopäiväasiakirjoja koskevassa jaksossa. Rajaus on puolustettavissa, mutta sillä on nähdäkseni myös teoreettinen hinta. Pidän itse todennäköisenä, että nykyiseen ihmisarvon käsitteeseen kietoutuu useita erilaisia ajatusperinteitä, jotka ovat kerrostuneet oikeusjärjestelmään. Näitä perinteitä ovat esimerkiksi kantilainen deontologinen etiikka (joka lienee erityisen relevanttia ihmisarvon subjektiiviselle aspektille), kristillinen käsitys ihmisestä Jumalan kuvana (joka vaikuttanee ns. objektiivisen ihmisarvon taustalla, kun on kyse esimerkiksi ihmisalkiota koskevasta sääntelystä) sekä roomalaisperäinen *dignitas*-ajattelu, jossa painoarvo on sosiaalisella arvonannolla. Mikäli tämä pitää paikkansa, kerrostumien tarkastelu saattaisi selittää, miksi ulottuvuuksia on juuri kolme. Tämä on toki spekulaatiota. Väitöstilaisuudessa käydyn keskustelun perusteella Niemi suhtautuu ajatukseen ihmisarvon kerrostuneisuudesta myötämielisesti, ja asiaa olisi luontevaa käsitellä jatkotutkimuksessa.

Tutkimustuloksilla on selkeää merkitystä sekä kotimaassa että kansainvälisesti. Väitöskirja tarjoaa uutta tietoa muun muassa valtiosääntöoikeuden, oikeusteorian ja ihmisoikeusjuridiikan tutkijoille. Samoin väitöskirja voi auttaa jäsentämään ihmisarvon käyttöä esimerkiksi vahingonkorvausoikeuden ja rikosoikeuden piirissä. Ihmisarvon ja ilmastokriisin yhteyksiä koskeva artikkeli lienee relevantti myös ympäristö- ja kestävyysoikeuden piirissä. Väitöskirjan tuloksilla voi olla huomattavaa merkitystä myös oikeuselämälle laajemmin, tosin tämä saattaa vaatia pientä ”soveltamistyötä”, jossa näkökulma on lähempänä käytännön lainoppia.

Osajulkaisut on julkaistu laadukkailla kotimaisilla ja ulkomaisilla foorumeilla. Näissä on nähtävissä tietynlainen nousujohteisuus, jossa kunnianhimon taso nousee vähitellen. Neljäs artikkeli on julkaistu jo oikein arvostetussa Human Rights Law Review’ssa. Väitöskirja on

kokonaisuudessaan laadukas ja huolellisesti tehty. Kieli on selkeää ja huolellista asiaproosaa.

Väitöskirja rakentuu laajalle kansainvälisen ja kotimaisen kirjallisuuden käytölle. Pääpaino on kotimaisella ja englanninkielisellä kirjallisuudella. Niemi toteaa alaviitteessä, että aikoi alun perin perehtyä myös saksankieliseen keskusteluun, mutta tämä jäi tekemättä englanninkielisen kirjallisuuden laajuuden vuoksi. Saksalaisen keskustelun poisjääminen on luonnollisesti sääli ottaen huomioon ihmisarvon keskeisyyden saksalaisessa doktriinissa, mutta – kuten Niemi toteaa – saksalaiset vaikutteet ovat nähtävissä myös englanninkielisessä keskustelussa.

Ihmisarvo on eettisesti herkkä aihe. Niemen keskustelu tutkimusetiikasta on kiinnostava ja hän tuo esiin kysymyksiä siitä, miksi tutkimuseettisten kysymysten raportointi voi olla jopa ongelmallista. Työ noudattaa hyvää tieteellistä käytäntöä; lähteiden käyttö on tarkkaa ja asianmukaisesti dokumentoitua.

Niemi puolusti väitöskirjaansa erinomaisesti väitöstilaisuudessa. Keskustelu osoitti Niemen tuntevan tutkimusalansa syvällisesti.

Nähdäkseni synteesin ja sen jatkokehitelmät voisi vielä esittää kirjan tai vähintään muutaman artikkelin muodossa. Samalla teorian implikaatioita voisi myös konkretisoida oikeusyhteisölle. Otaksun, että väittelijällä olisi vielä aiheeseen annettavaa.

Väitöskirjan ansioiden vuoksi esitän sille arvolausetta kiittäen hyväksytty. Perustelen tätä vielä lyhyesti.

Ensinnäkin väitöskirja on laadukas kontribuutio erittäin vaativaan aiheeseen. Ihmisarvosta on kirjoitettu paljon, mutta Niemi onnistuu löytämään siitä uusia näkökulmia. Väitöskirja tarjoaa kokonaisteorian ohella monia pienempiä kontribuutioita, varsinkin artikkeleissa I–III, kuten II artikkelissa esitelty ihmisarvon vahingonkorvausta perusteleva funktio.

Toiseksi varsinkin kokonaisteorian tarjoaminen on erittäin kunnianhimoinen tehtävä; se onkin huomattava kontribuutio. Vaikka edellä esitin joitakin kritiikkejä, esitin ne ensisijaisesti vertaisena tieteenharjoittajana ja kehotuksena jatkotutkimusta varten. Filosofiseen keskusteluun kuuluu erimielisyys varsinkin näin monimutkaisen teeman suhteen.

Kolmanneksi väitöskirjan abstraktimmat väitteet perustuvat ruohonjuuritason huolelliselle ja systemaattiselle perehtymiselle lausunto- ja oikeuskäytäntöön. Näin väitöskirja tarjoaa sekä korkearesoluutioisen kuvan ihmisarvosta että tulkintaohjeen kyseiselle kuvalle. Väitöskirja aukeaa sekä oikeusteorian että lainopin suuntaan ja tarjoaa tuloksia molemmille.

Kokonaisuutena katsonkin, että väitöskirja ylittää selvästi kaikki väitöskirjalle asetetut määrälliset ja laadulliset vaatimukset. Pidän *kiittäen hyväksyttyä* perusteltuna.